Anna Szymańska-Budzińska

Recovered Early Printed Books from the Collection of Teofil Tugendhold

Odzyskane starodruki z kolekcji Teofila Tugendholda

Medical Library Forum 2024;17(2):20–28
DOI: 10.34738/mlf.0098

Museum of the History of Medicine, Medical University of Warsaw, Poland
Correspondence to: **anna.szymanska-budzinska@wum.edu.pl**

Abstract

The article concerns three recovered early printed books from the lost collection of Teofil Tugendhold – a Polish bibliophile and pharmacist. First, the text presents Tugendhold and describes his activities in the field of bibliophilia and the history of pharmacy. Subsequently, the article discusses the circumstances of how Tugendhold's entire collection went missing, only to be recovered decades later and given to the Museum of the History of Medicine of MUW. Next, the three recovered early printed books are described with special emphasis on their characteristics. Since the found books are specialist texts – pharmacopoeias intended for professional use by pharmacists and doctors, the history of the pharmacopoeia is also discussed, in order to show the historical significance of the volumes in question.

Streszczenie

Artykuł dotyczy trzech odnalezionych starodruków z zaginionej kolekcji polskiego bibliofila i farmaceuty Teofila Tugendholda. Na początku tekstu przedstawiono postać Tugendholda oraz scharakteryzowano jego działalność w zakresie bibliofilstwa i historii farmacji. W dalszej kolejności omówione zostały okoliczności zaginięcia całej kolekcji Tugendholda oraz jej odnalezienia i oddania w depozyt do Muzeum Historii Medycyny WUM. Następnie opisano trzy odnalezione starodruki, ze szczególnym naciskiem na cechy charakterystyczne. Ponieważ odnalezione księgi są tekstami fachowymi, farmakopeami przeznaczonymi do użytku profesjonalnego dla farmaceutów i lekarzy, omówiono także historię lekospisów, aby pokazać miejsce i znaczenie analizowanych starodruków na przestrzeni czasu.

Keywords:

pharmacy, pharmacopoeia, early printed books, Teofil Tugendhold, war losses

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license.

ORIGINAL ARTICLE

INTRODUCTION TO THE RESEARCH QUESTION

In February 2025, the process of restituting three recovered early printed books from the collection of Teofil Tugendhold came to a close. These volumes, which became lost during World War II alongside other books from the collection of the Library of Applied Pharmacy Department of the University of Warsaw, have not yet been discussed in academic papers. This article aims to not only present the circumstances of the books' recovery, but also to outline their characteristics, which can help locate the part of the collection that is still to be recovered, as well as to emphasise their role in the history of medicine and pharmacy. The text presents Teofil Tugendhold and his contribution to the field of Polish pharmacy; the history of the pharmacopoeia is also discussed.

In the article, the historic and scientific texts related to the collection and work of Teofil Tugendhold are analysed and interpreted. Additionally, provenance research was carried out concerning both Tugendhold's texts on the history of pharmacy, as well as academic discussions by the researchers of his legacy and the history of the pharmacopoeia. The ownership marks from the recovered volumes were subject to comparative analysis based on the information found in the academic papers concerning the recovered collection.

TEOFIL TUGENDHOLD – PHARMACIST, PHARMACY HISTORIAN, AND BIBLIOPHILE

Teofil Tugendhold (1855-1935) was a Polish pharmacist, pharmacy historian, and bibliophile. He was born in Płock, yet most of his professional life was spent in Łódź, where he worked in the pharmacy of the Izrael and Leona Poznańscy Hospital. He spent his leisure time researching the history of medicine and pharmacy. He was an avid reader of ancient literature, in which he looked for information on the medicine of the era. His interest revolved around the history of natural remedies and poisons, medical knowledge in literature, and the history of pharmacopoeias. His professional interests, as well as his love of history and literature, were influenced by his family. Teofil's father, Izrael Tugendhold, was a medical doctor, while his uncle, Jakub Tugendhold – was a renowned translator of Plato **[1, 2]**.

Teofil Tugendhold's name appears in various publications on the history of pharmacy. Most notably, he is mentioned in the textbook edited by Robert Rembieliński and Barbara Kuźnicka, *Historia farmacji* (*The History of Pharmacy*) **[3]**. The broadest research on Tugendhold was done by Iwona Arabas, who had searched for his lost book collection and conducted inquiries about Tugendhold and his work in archives and libraries **[2]**.

Tugendhold has given his collection, consisting of 800 volumes, to the Library of the Applied Pharmacy Department of the University of Warsaw. The entire collection went missing during World War II **[1, 2]**. As far as we know, it was taken by the Germans to be destroyed, alongside other books from the library **[4]**.

Numerous articles on the history of pharmacy published by Tugendhold in specialist press were addressed to pharmacists and doctors who wished to broaden their knowledge in the humanities. He considered spreading the knowledge of the history of his profession to be a task of utmost importance. Tugendhold originated the idea of creating pharmaceutical collections in order to eventually create a museum of pharmacy **[1, 2, 5]**. It was a very significant initiative for the pharmaceutical community, considering the changes it went through during the late 19th and early 20th century, as this was the time it transformed into the modern scientific field that we know it as today. Apothecary courses were substituted by pharmaceutical studies; the year 1920 saw the creation of the first pharmaceutical departments at universities. Pharmacists wanted to raise their social and professional status, therefore many professors would write academic papers about the history of pharmacy. Textbooks usually cite the following texts as the most important and influential publications: *A look at the history of pharmacy in 19th century Poland* presented by Marian Stępnowski during the meeting of the Warsaw Pharmaceutical Society in 1901; *Summary of the history of pharmacy* by Michał Rawita-Witanowski; and *A historical outline of pharmacy* prepared by Teofil Tugendhold as a lecture for the First Convention of the Apothecaries of the Kingdom of Poland in Łódź **[3 pp. 22-32, 208-26]**. Tugendhold did not have a university degree, but his works in the field of science and popular science were always of high quality and appreciated by his readers. What is more, his texts written for papers such as "Kronika Farmaceutyczna" ("The Pharmacy Chronicles"), "Wiadomości Farmaceutyczne" ("Pharmacy News"), "Farmacja" ("Pharmacy") and other professional journals, which were read by a wide audience of pharmacists, apothecaries, or even doctors, stood out thanks to their erudition and accessible language. It would certainly be a challenge to find another pharmacist who had published in the specialist press so enthusiastically **[2, 6-8]**.

Tugendhold had also planned to create a bibliography of papers on pharmacy. During the 11th International Pharmaceutical Convention in the Netherlands in 1913, he presented a lecture titled *On the need for an international pharmaceutical literature index*. He suggested dividing the bibliography into the following sections: the history of pharmacy, pharmaceutical sciences, encyclopaedias and dictionaries, journals, calendars and catalogues, pharmaceutical societies, pharmacopoeias, fees, legislation, pharmaceutical education, *varia* **[9]**. The division seems to be well thought-through, and the willingness to systematise the literature in the field serves as proof of Tugendhold's outstanding dedication to the organisational work for the progress of pharmacy.

Tugendhold was interested in the history of the pharmacopoeia. He presented its history in several articles in the "Farmacja" ("Pharmacy") journal, analysing the ancient era and asking questions about the origins of the document. The author's analysis goes into great detail – it is apparent that it was based not only on academic texts, but that Tugendhold also had access to editions of old pharmacopoeias **[8]**.

HISTORY OF THE PHARMACOPOEIA OUTLINED

A pharmacopoeia is the most important document for a pharmacist – and it was no different in Tugendhold's times. Establishing a universal system of preparing medicines for all the apothecaries, even within one city, was a time-consuming process which lasted centuries **[3 pp. 182-3]**.

There were no pharmacopoeias in the ancient times. Although we know some tractates about medicines, antidotes and poisons, they are usually poetic works that also served other functions **[10]**. For instance, Galen's *De simplicium medicamentorum temperamentis et facultatibus* is a tractate on animal-based, plant-based, and mineral materials **[3 p. 183]**. Similarly, his other works – *De methodo medendi* and *De alimentorum facultatibus* – are tractates about treatment based on a diet consisting of ingredients and meals found the ancient cuisine **[11]**.

The knowledge about pharmaceuticals was progressing in the Arabic culture, thanks to the local academics who were interested in the philosophy

and medicine of ancient Greece. Rhazes, who lived in the late 9th and early 10th century, wrote the *Antidotarium*, which included recipes for medications and their use. A century later, Avicenna created the *Canon medicinae*, an apothecary manual that continued to be used in Europe until the 16th century, in which he described medicinal materials and the recipes for numerous medications. In the 12th century, another *Antidotarium* was created in a medical school in Salerno, intended to be used only by apothecaries. It contained information on materials, measures, and preparation of medicines. Nicolaus, the school's superior, is said to be the author of the text. It was also in the 12th century that the *Compendium aromatariorum* was written by Saladinus de Asculo, although it would not be published until the 15th century; it presented the knowledge on medicines in the form of questions and answers. Moreover, the author discusses the nomenclature of the medicines, presents a list of formulations and instructions on how to properly store them. Another significant publication is a document known as the *Ricettario Fiorentino*. It was created in the 15th century by Florentine apothecaries and doctors, who wanted to issue a universal document that all the apothecaries in the city should abide by – a pharmacopoeia **[3 pp. 184-5]**.

The Latin word *pharmacopoea* was first used by Jacques Dubois (Iacobus Sylvius), doctor and anatomist, in the title of his work *Pharmacopoeae in libri tres, his, qui artem medicam et pharmacopoeam tractant exercentque, maxime necessarii*, published in Lyon in 1548. Not long after, in the years 1560 and 1561, the term was again used in the title of the work by Johann Placotomus – *Pharmacopoea in compendium redacta*, published and reissued in Antwerp. Moreover, in 1561, the *Pharmacopoea Mediomatrica* by Anutius Foesius was published. These were texts written by doctors describing the preparation of medicines. It is worth noting, however, that it was not until the second half of the 18th century that pharmacopoeias became the official state guidelines for pharmacies and apothecaries **[3 pp. 182-3]**.

The first pharmacopoeia published in Poland was issued in Gdańsk in 1665 by the order of the City Council, as an official document titled *Dispensatorium Gedanense continens omnia materialia et medicamenta tam Galenica, quam chymica quae in officinis Gedanensibus prostant*. It was written by doctors from the city – Jan Ernest Scheffler and Jan Schmidt. The printed edition of this pharmacopoeia has not been found, only the manuscript remained. The so-called "Kościuszko pharmacopoeia" was published in Warsaw in 1794, intended for use by the military. Its official Latin title was *Pharmacopoea Castrensis et Nosocomialis Exercitus Nationalis*, and its common name refers to the book being dedicated to Tadeusz Kościuszko. Hiacynt Dziarkowski is said to be its author, however, the researchers also recognise the possible authorship of the apothecary Franciszek Wasilewski. In 1817, in the Congress of Poland, the first Polish pharmacopoeia titled *Pharmacopoeia Regni Poloniae* was published. It was a document all pharmacies had to abide by **[3 pp. 188-9]**.

THE PROCESS OF RESTITUTING THE EARLY PRINTED BOOKS

In the Spring of 2023, The Main Library of the Medical University of Warsaw received three early printed books from the collection of Teofil Tugendhold, sent by private benefactors from Germany. The donators stated in a letter that while claiming the inheritance of their late parents, they found books with ownership marks from the Library of the Applied Pharmacy Department of the University of Warsaw and decided to return them to their rightful owners. They established that the Pharmacy Department is now a part of the Medical University of Warsaw, so they sent the books there. Considering personal data protection, the donators remain anonymous. In February 2025, the volumes were given to the MUW Museum of the History of Medicine by the Restitution of Cultural Goods Department of the Ministry of Culture and National Heritage **[12]**. Since its establishment in 2011, the museum's mission is to collect artifacts related to the history and legacy of medicine in Warsaw, as well as to disseminate the knowledge on the history of medicine. The museum stores about 150 early printed books, mostly from the university's collection. These volumes have ownership marks of past academic institutes, as well as the Main Library of the Medical Academy in Warsaw and departmental libraries. These are often rare editions which are valuable parts of MUW's legacy. Moreover, the museum's collection includes memorabilia of doctors, stomatologists, and pharmacists related to the creation and development of Warsaw's medical community.

PHYSICAL SPECIFICATIONS AND CHARACTERISTICS OF THE RECOVERED VOLUMES

The first recovered early printed book is the *Pharmacopoeia Argentoratensis inclyti Magistratus iussu revisa et ad usum hodiernum accommodata a Collegio Medico* (Argentorati 1757) – a text issued as an officially binding document, printed by Johannes Henricus Heitz in Argentoratum (Strasburg), intended for everyday use. On the title page, there is a rectangular stamp of the Library of the Applied Pharmacy Department of the University of Warsaw, with a handwritten call number "No 30. sz. I, p. 2". Next to it, there is a round navy blue stamp of Teofil Tugendhold, and on the pages number 50 and 150 – a round navy blue stamp of the Applied Pharmacy Department. Inside the book, on top of the illustration and the introduction, there is Tugendhold's rectangular red stamp. A sticker with the number 30 was placed on the book's spine – it was most likely made by the employees of the Library of the Applied Pharmacy Department, since the number on the spine is the same as the number written on the library stamp **[13]**.

In front of the title page, there is an illustration including medical motifs. It presents two women and a winged boy holding the city's emblem and a ribbon with the writing "PHARMACOPOEIA ARGENTORATENSIS". The woman on the left is holding a book, the one on the right – pharmaceutical tools and receptacles, with some also placed at her feet. Both women are standing on a pedestal adorned with the emblem in the middle, with some additional decoration on the sides. The view of the city is visible in the background. The decoration on the left includes a rooster, which could symbolise a sacrifice for Asclepius, and the writing "PRUDENTIA ET VIGILANTIA" (prudence and vigilance) **[14 pp. 135-7]**. The right side presents a view of nature and the writing "INDUSTRIA ET LABORE" (industry and labour). The writings are most likely related to the women's attributes. There are also illustrations on the pages containing text. The edges of the pages are coloured red **[13]**.

The second recovered volume is the *Pharmacopoeia Argentoratensis incl. Senatus iussu publico a Collegio Medico adornata* (Argentorati 1725), published in Argentoratum (Strasburg) as an officially binding document. The endpaper is signed by one of the owners: "ex Bibliotheca J.C. Ramspeck dr et prof. 1763" and stamped with a rectangular navy blue stamp of the Library of Applied Pharmacy Institute of the University of Warsaw with the marking "No 26, sz. I, p. 2". The same stamp appears on the title page, together with Tugendhold's round navy blue stamp placed below, at the bottom of the page. Tugendhold's rectangular red stamp was placed on the first page of the *Classis Prima* section, while the round stamp of the Applied Pharmacy Department appears on

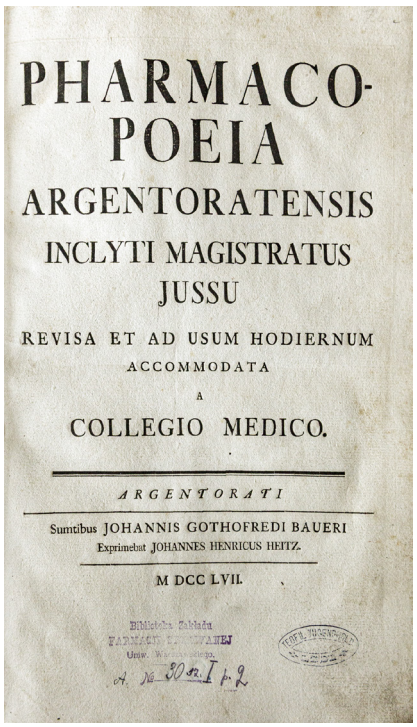
PHARMACO-
POEIA
ARGENTORATENSIS
INCLYTI MAGISTRATUS
JUSSU
REVISA ET AD USUM HODIERNUM
ACCOMMODATA
A
COLLEGIO MEDICO.
ARGENTORATI
Sumtibus JOHANNIS GOTHOFREDI BAUERI
Exprimebat JOHANNES HENRICUS HEITZ.
M DCC LVII.

Il. 1. Title page of the 1757 *Pharmacopeia*, with the stamps of Teofil Tugendhold and the Library of the Applied Pharmacy Department of the University of Warsaw.

pages 50 and 150. A sticker with the number 26 was placed on the spine of the book, again the same as on the stamp on the title page. This sticker also could have been made in the Library of the Applied Pharmacy Department **[15]**.

There are many dried plants between the pages of the volume. Perhaps they were placed there by Tugendhold, or perhaps by the other owners of the book. A handwritten note containing the ingredients of a medicine was also found in between the pages. It could date back to a time before the volume was in Tugendhold's collection. One of the owner has made numerous notes on the pages of the book. There many illustrations present on the pages with text **[15]**.

The third recovered early printed book is the *Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense in quo hodierna die usualiora medicamenta secundum artis regulas componenda visuntur* **[Viennae 1751 (1729)]**. It is a 1751 reissue of a dispensatory first published in 1729 in Vienna. Tugendhold's rectangular red stamp is placed on the title page, as well as the next one, and the opening page of the *Classis Prima* section, above the illustration. On the front endpaper, on the bottom, a stamp of the Library of the Applied Pharmacy Institute was placed, with the marking "No 10, sz. I, p. 1"; above, there are some illegible notes in pencil, and "Anno Domini 87—88" written with a fountain pen. Pages 50 and 150 contain a round

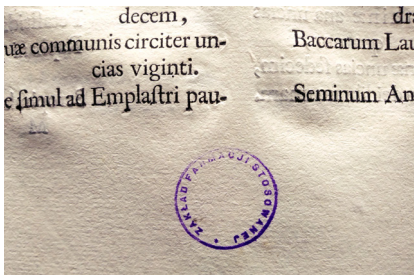

Il. 2. Round stamp of the Applied Pharmacy Department – placed on pages 50 and 150

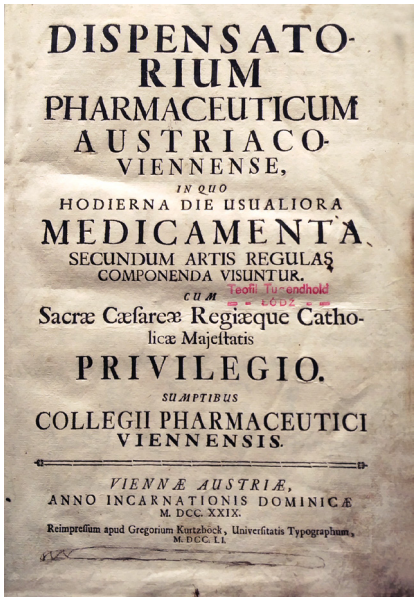
DISPENSATO-
RIUM
PHARMACEUTICUM
AUSTRIACO-
VIENNENSE,
IN QUO
HODIERNA DIE USUALIORA
MEDICAMENTA
SECUNDUM ARTIS REGULAS
COMPONENDA VISUNTUR.
CUM
Sacræ Cæſareæ Regiæque Catho-
licæ Majeſtatis
PRIVILEGIO.
SUMPTIBUS
COLLEGII PHARMACEUTICI
VIENNENSIS.
VIENNÆ AUSTRIÆ,
ANNO INCARNATIONIS DOMINICÆ
M. DCC. XXIX.
Reimpreſſum apud Gregorium Kurtzböck, Univerſitatis Typographum,
M.DCC.LI.

Il. 3. Title page of the Dispensatorium with the red stamp of Teofil Tugendhold

stamp of the Applied Pharmacy Institute on the bottom, while a sticker with the number 10 was placed on the spine of the book, most likely in the Library of the Applied Pharmacy Institute, since the number on the book's spine is the same as the stamp's number. There was a handwritten note with a formula for a medicine left in between the pages of the volume **[16]**.

The dispensatory is richly adorned. The title page is preceded by a folded woodcut presenting three women, a man, and some children. The male in the picture is Asclepius with a cane intertwined with a serpent. At the bottom, one can see plants, pharmaceutical receptacles, and animals **[16]**. The pages with text also contain numerous illustrations.

The recovered early printed books contain recipes for medicines made in the 18th century or even earlier. We can find recipes for powders, ointments, mixtures and other remedies for various ailments, mostly derived from plant-based materials. All the volumes are written in Latin. These are all documents that were officially binding in the 18th century, with prefaces written by professionals.

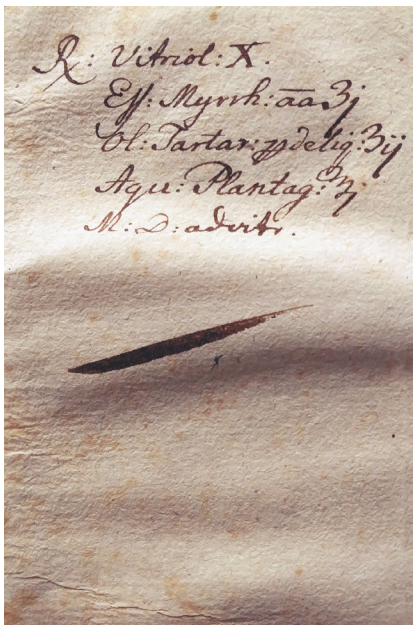

Il. 4. A note found in the Dispensatorium

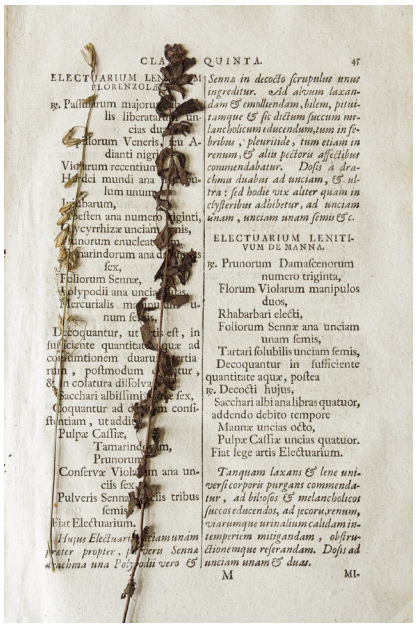
CLA QUINTA. 45
ELECTUARIUM LEN VUM DE MANNA.
℞. Prunorum Damaſcenorum numero triginta,
Florum Violarum manipulos duos,
Rhabarbari electi,
Foliorum Sennæ ana unciam unam ſemis,
Tartari ſolubilis unciam ſemis,
Decoquantur in ſufficiente quantitate aquæ, poſtea
℞. Decocti hujus,
Sacchari albi ana libras quatuor, addendo debito tempore
Mannæ uncias octo,
Pulpæ Caſſiæ uncias quatuor.
Fiat lege artis Electuarium.
Senna in decocto ſcrupulus unus ingreditur. Ad alvum laxandam & emolliendam, bilem, pituitamque & ſic dictum ſuccum melancholicum educendam, tum in febribus, pleuritide, tum etiam in renum, & aliis pectoris affectibus commendabatur. Doſis à drachmis duabus ad unciam, & ultra: ſed hodie vix aliter quam in clyſteribus adhibetur, ad unciam unam, unciam unam ſemis &c.

The common denominator, apart from the Library of the Applied Pharmacy Institute stamp on the title pages, is the round stamp of the Institute, always placed on the same pages of each book. Most likely, this is how the entire collection of the Library was marked. Two separate stamps of Teofil Tugendhold are also apparent – perhaps their use depended on the date of the volume's purchase **[13, 15, 16]**. Neither of the stamps was known of up until this point. The stickers on the books' spines are also worth noting, as they can suggest a way in which the entire collection of the Library of the Applied Pharmacy Institute was marked.

The comprehensive list of the books in Tugendhold's library is not known. Iwona Arabas has

fruitlessly searched for books containing the pharmacist's bookplate in the Library of the University of Warsaw. The researcher has also conducted inquiries in archives [2]. We could only try to recreate the information on the collection based on the bibliographic information in Tugendhold's articles, assuming that he owned all the books he had referenced. It would still be incomplete data, however, since it would not point to specific editions, but rather just the titles alone. Thanks to the recovered volumes, we now know what publications were surely included in Tugendhold's collection. As an author of articles about the history of the pharmacopoeia, he owned three important volumes in his collection [8].

THE SIGNIFICANCE OF EARLY PRINTED BOOKS IN THE HISTORY OF BOOKS AND THE HISTORY OF MEDICINE

From the outside, it might look as if thanks to the attitude of the benefactors who had sent the books of their own volition, recovering Tugendhold's volumes was easy. In reality, however, it required a lengthy restitution process that took almost two years [12]. State institutions play an especially important role here, since they are the ones who make sure that the restitution process, with all its formalities, is carried out properly. The sole fact that the pharmacopoeias were recovered should serve as a sign for bibliologists and librarians that books assumed stolen or destroyed can often turn up in private collections. There is a chance that the remaining part of Tugendhold's collection is still in someone's hands. This might also apply to other books lost during the war.

In the case of early printed books, each recovered volume, even of a popular edition, is incredibly valuable. It tells the story of the book, the publisher, and its owners. Tugendhold's volumes contained dried plants and professional notes, which can serve as basis for tracing what happened to the books. Additional research, e.g. in the field of botany or microbiology, could be helpful here. We will likely learn more in the conservation process, which will not only protect the volumes from decay, but also point to the conditions in which they were stored, what factors they were exposed to, and how they were cared for. The notes made in the volumes by previous owners are also significant, as they can help establish provenance.

For historians of books and historians of medicine, the ownership stamps placed in the volumes by Tugendhold and the Library of Applied Pharmacy serve as proof of who the recovered works used to belong to. Moreover, for the researchers of the history of Polish pharmacy, they are an invaluable source of information on the emerging academic pharmaceutical community and its interests. They complete the picture of the intellectual community of pharmacists in early 20th century Poland.

SUMMARY

For Teofil Tugendhold, his collection had both intellectual and sentimental meaning, and the purchased publications were not picked at random. Recovering the early printed books presented in the article, stolen during the war, allows us to discover the history of a part of his unique collection. This can give way to finding and restituting lost property – the collection given by Tugendhold to the Applied Pharmacy Department of the University of Warsaw – as well as to understanding the emerging intellectual elite of the time, formed by pharmacists [3 pp. 22-6]. Part of the recovered collection is a great material for conducting interdisciplinary research in the fields of bibliology, history of pharmacy, and botany. The circumstances of recovering the volumes show that the stolen goods are often in private hands, and the current owners might not even realise the value of their property; the restitution process often depends on their good will.

WPROWADZENIE DO PROBLEMATYKI BADAWCZEJ

W lutym 2025 r. zakończył się proces restytucji trzech odzyskanych starodruków z kolekcji Teofila Tugendholda, które wraz z innymi książkami z Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej UW zaginęły w czasie II wojny światowej. Woluminy te nie były jeszcze tematem prac naukowych. Celami artykułu są, poza przekazaniem informacji na temat okoliczności odzyskania starodruków, omówienie ich cech szczególnych, które umożliwią poszukiwania nieodnalezionej dotąd części kolekcji, a także podkreślenie ich roli w historii medycyny i farmacji. W pracy przedstawiono postać Tugendholda i jego działalność na rzecz farmacji w Polsce oraz historię rozwoju farmakopei.

W artykule zastosowana została metoda polegająca na analizie i interpretacji tekstów historycznych i naukowych, które dotyczą kolekcji i działalności Teofila Tugendholda. Ponadto wykonano badania proweniencyjne. Pod uwagę wzięto zarówno teksty Tugendholda poświęcone historii farmacji, jak i opracowania naukowe autorstwa badaczy jego spuścizny i historii farmakopei. Znaki własnościowe w odnalezionych woluminach poddano analizie porównawczej, bazując na wiadomościach przekazanych w pracach naukowych zawierających informacje o zaginionej kolekcji.

TEOFIL TUGENDHOLD – FARMACEUTA, HISTORYK FARMACJI I BIBLIOFIL

Teofil Tugendhold (1855–1935) był polskim farmaceutą, historykiem farmacji i bibliofilem. Urodził się w Płocku, większość swojego życia zawodowego spędził jednak w Łodzi, gdzie pracował w aptece Szpitala im. Izraela i Leony Poznańskich. Czas wolny od pracy zawodowej poświęcał na zgłębianie wiedzy z zakresu historii medycyny i farmacji. Czytał literaturę antyczną, szukając w niej informacji na temat starożytnego lecznictwa. Zainteresowania farmaceuty koncentrowały się wokół historii leków naturalnych i trucizn, wiedzy medycznej w dziełach literackich i rozwoju farmakopei. Na jego zainteresowania zawodowe, a także zamiłowanie do historii i literatury wpływ miała atmosfera domu rodzinnego. Ojciec Teofila, Izrael Tugendhold, był bowiem lekarzem, a wuj, rodzony brat ojca, Jakub Tugendhold – znanym tłumaczem dzieł Platona [1, 2].

Postać Teofila Tugendholda pojawia się w publikacjach z zakresu historii farmacji. Przede wszystkim wymienia się go w często wznawianym podręczniku *Historia farmacji* pod redakcją Roberta Rembielińskiego i Barbary Kuźnickiej [3]. Najobszerniejsze badania na temat Tugendholda prowadziła Iwona Arabas. Badaczka szukała zaginionej kolekcji książek łódzkiego aptekarza, a także przeprowadziła kwerendy w archiwach i bibliotekach, aby dotrzeć do informacji o nim samym i jego działalności [2].

Tugendhold przekazał do Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego (UW) swoją kolekcję książek, liczącą 800 woluminów. Cała kolekcja zaginęła w czasie II wojny światowej [1, 2]. Według dostępnych informacji miała zostać wywieziona przez Niemców w celu zniszczenia wraz z innymi książkami z biblioteki [4].

Liczne artykuły na temat historii farmacji opublikowane przez Tugendholda w prasie fachowej były skierowane do farmaceutów i lekarzy, którzy chcieli pogłębić swą wiedzę humanistyczną. Łódzki farmaceuta uważał upowszechnianie wiedzy o historii swojej profesji za niezwykle ważne

zadanie. To właśnie on był pomysłodawcą tworzenia kolekcji farmaceutycznych, a docelowo – powstania muzeum farmacji **[1, 2, 5]**. Dla środowiska farmaceutycznego była to bardzo istotna inicjatywa, ponieważ farmacja na przełomie XIX i XX w. zmieniła charakter. Z aptekarstwa, jakim była dawniej, stała się dziedziną naukową. Kursy aptekarskie zostały zastąpione przez studia farmaceutyczne. W 1920 r. utworzono pierwsze uniwersyteckie oddziały farmaceutyczne. Farmaceuci chcieli podnieść swój status zawodowy i społeczny, dlatego wielu profesorów poświęcało prace naukowe historii farmacji. W podręcznikach jako najważniejsze i wzorcowe publikacje wymienia się tekst odczytu Mariana Stępowskiego *Rzut oka na dzieje farmacyi w Polsce w XIX stuleciu*, wygłoszonego na posiedzeniu Warszawskiego Towarzystwa Farmaceutycznego w 1901 r., a także *Zarys dziejów farmacji* Michała Rawity-Witanowskiego i przygotowany przez Teofila Tugendholda na Pierwszy Zjazd Aptekarzy Królestwa Polskiego w Łodzi referat *Zarys historyczny aptekarstwa* **[3, ss. 22–32, 208–226]**. Tugendhold nie miał stopnia naukowego, jednak jego prace naukowe i popularnonaukowe cechowały się bardzo wysokim poziomem i były doceniane przez czytelników. Co więcej, teksty popularnonaukowe pisane przez niego do „Kroniki Farmaceutycznej", „Wiadomości Farmaceutycznych", „Farmacji" i wielu innych pism branżowych, które docierały do szerokiego grona odbiorców – farmaceutów i aptekarzy czy nawet lekarzy – wyróżniały się erudycją i przystępnością języka. Trudno znaleźć przykład innego farmaceuty tak chętnie publikującego na łamach prasy branżowej **[2, 6, 7, 8]**.

Ponadto Tugendhold zamierzał stworzyć bibliografię prac farmaceutycznych. Podczas XI Międzynarodowego Zjazdu Farmaceutycznego w Holandii w 1913 r. wygłosił referat *O potrzebie międzynarodowego spisu literatury farmaceutycznej*. Zaproponował podział bibliografii na następujące działy: historia farmacji, nauki farmaceutyczne, encyklopedie i słowniki, czasopisma, kalendarze i katalogi, towarzystwa farmaceutyczne, lekospisy, taksa, prawodawstwo, wykształcenie farmaceutyczne, *varia* **[9]**. Podział wydaje się niezwykle przemyślany, a chęć usystematyzowania literatury fachowej świadczy o ogromnym zaangażowaniu farmaceuty w pracę organizacyjną na rzecz rozwoju własnej dyscypliny.

Tugendhold interesował się historią farmakopei. W kilku artykułach w czasopiśmie „Farmacja" zaprezentował historię jej rozwoju, analizując także epokę starożytną i stawiając pytania o początki podstawowego w jego czasach dokumentu. Analizy autora są bardzo szczegółowe. Wynika z nich, że badania nad historią farmakopei przeprowadził on, analizując nie tylko historię zapisaną w dostępnych mu tekstach naukowych – miał dostęp również do wydań dawnych farmakopei **[8]**.

ZARYS HISTORII FARMAKOPEI

Farmakopea jest obecnie najważniejszym dokumentem dla farmaceuty, nie inaczej było w czasach Tugendholda. Wypracowanie jednolitego systemu przygotowywania leków dla wszystkich aptek (choćby w jednym mieście) to czasochłonny proces, który trwał wiele wieków **[3, ss. 182–183]**.

Próżno szukać farmakopei w starożytności. Chociaż znamy tytuły traktatów dotyczących leków, odtrutek i trucizn, są to często utwory poetyckie spełniające także inną funkcję **[10]**. Przykładowo *De simplicium medicamentorum temperamentis et facultatibus* Galena jest traktatem opisującym surowce zwierzęce, roślinne i mineralne **[3, s. 183]**. Podobnie jego pisma *De methodo medendi* i *De alimentorum facultatibus* są traktatami na temat leczenia dietą opartą na składnikach i potrawach obecnych w starożytnej kuchni **[11]**.

Wiedza o środkach leczniczych rozwijała się również w świecie arabskim, dzięki tamtejszym uczonym, którzy interesowali się filozofią i medycyną starożytnej Grecji. Żyjący na przełomie IX i X w. Rhazes spisał *Antidotarium*. Zawarł w nim przepisy na leki i opisał ich zastosowanie. Działający na przełomie X i XI w. Awicenna stworzył *Canon medicinae*, manuał aptekarski używany w Europie do XVI w., w którym opisał surowce lecznicze i podał receptury wielu medykamentów. W XII stuleciu w szkole medycznej w Salerno powstało *Antidotarium*, przeznaczone wyłącznie do użytku aptekarzy. W piśmie znajdują się informacje na temat surowców, miar i wag czy przygotowania leków. Autorem miał być Mikołaj, przełożony szkoły. Również w XII w. powstało wydane w Bolonii w wieku XV *Compendium aromatariorum*, spisane przez nadwornego lekarza Saladyna. Wiedza aptekarska została tu podana w formie pytań i odpowiedzi. Ponadto autor omawia nomenklaturę leków, podaje wykaz preparatów i wskazuje metody ich przechowywania. Bardzo ważną publikacją jest dokument znany pod tytułem *Ricettario Fiorentino*, stworzony w XV w. przez aptekarzy i lekarzy florenckich, których celem było stworzenie farmakopei, czyli jednolitego dokumentu obowiązującego wszystkich aptekarzy w mieście **[3, ss. 184–185]**.

Łacińskiego słowa *pharmacopoea* jako pierwszy użył Jacques Dubois (Iacobus Sylvius), lekarz i anatom, w tytule swojego pisma *Pharmacopoeae in libri tres, his, qui artem medicam et pharmacopoeam tractant exercentque, maxime necessarii*, wydanego w 1548 r. w Lyonie. Krótko później, w latach 1560 i 1561, termin ten został użyty w tytule dzieła Johanna Placotomusa *Pharmacopoea in compendium redacta*, wydanego i wznowionego w Antwerpii. Ponadto w 1561 r. ukazała się *Pharmacopoea Mediomatrica*, spisana przez Anutiusa Foesiusa. Były to teksty stworzone przez lekarzy mówiące o sporządzaniu medykamentów. Trzeba jednak pamiętać, że dopiero w drugiej połowie XVIII w. farmakopee stały się państwowymi wytycznymi dla aptek i aptekarzy **[3, ss. 182–183]**.

Pierwsza farmakopea w Polsce ukazała się w Gdańsku w 1665 r. na polecenie Rady Miejskiej – jako dokument urzędowy zatytułowany *Dispensatorium Gedanense continens omnia materialia et medicamenta tam Galenica, quam chymica quae in officinis Gedanensibus prostant*. Autorami byli miejscy lekarze Jan Ernest Scheffler i Jan Schmidt. Nie odnaleziono druku tej farmakopei, a jedynie rękopis. W 1794 r. w Warszawie została wydana tzw. farmakopea kościuszkowska, przeznaczona do użytku wojskowego. Jej oficjalny łaciński tytuł brzmi *Pharmacopoea Castrensis et Nosocomialis Exercitus Nationalis*, a nazwa potoczna nawiązuje do zadedykowania dokumentu Tadeuszowi Kościuszce. Autorem farmakopei miał być lekarz Hiacynt Dziarkowski, ale badacze uznają również autorstwo aptekarza Franciszka Wasilewskiego. W 1817 r. w Królestwie Polskim wydano pierwszą polską farmakopeę – *Pharmacopoeia Regni Poloniae*, dokument, który obowiązywał wszystkie apteki **[3, ss. 188–191]**.

PROCES ODZYSKIWANIA STARODRUKÓW

Wiosną 2023 r. do Biblioteki Głównej Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego (WUM) zostały przesłane z Niemiec przez osoby prywatne trzy starodruki z kolekcji Teofila Tugendholda. Darczyńcy w liście oświadczyli, że ustalając masę spadkową po zmarłych rodzicach, odnaleźli książki ze znakami własnościowymi Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej UW i postanowili zwrócić je prawowitym właścicielom. Ustalili, że obecnie Wydział Farmaceutyczny znajduje się w strukturze WUM, i tam wysłali starodruki. Z uwagi na ochronę danych osobowych tożsamość darczyńców nie jest podawana do publicznej wiadomości. W lutym 2025 r. starodruki zostały przekazane przez Wydział ds. Restytucji Dóbr Kultury Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w depozyt do Muzeum Historii Medycyny WUM

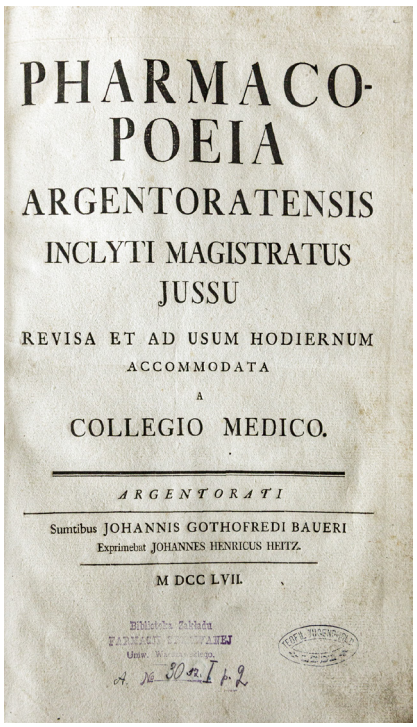

PHARMACO-
POEIA
ARGENTORATENSIS
INCLYTI MAGISTRATUS
JUSSU
REVISA ET AD USUM HODIERNUM
ACCOMMODATA
A
COLLEGIO MEDICO.

ARGENTORATI

Sumtibus JOHANNIS GOTHOFREDI BAUERI
Exprimebat JOHANNES HENRICUS HEITZ.

M DCC LVII.

Il. 1. Karta tytułowa *Farmakopei* z 1757 r. z pieczątkami Teofila Tugendholda i Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej UW.

[12]. Celem powołanego w 2011 r. muzeum jest gromadzenie zbiorów upamiętniających rozwój i osiągnięcia warszawskiej medycyny oraz upowszechnianie wiedzy na temat historii medycyny. Muzeum posiada w swojej kolekcji ok. 150 starodruków, które w większości pochodzą ze zbiorów uczelni. Mają one znaki własnościowe dawnych zakładów naukowych oraz Biblioteki Głównej Akademii Medycznej w Warszawie i bibliotek zakładowych. Są to często rzadkie wydania, stanowiące bezcenne dziedzictwo WUM. Ponadto w zbiorach muzeum znajdują się pamiątki po lekarzach, stomatologach i farmaceutach związanych z tworzeniem się i rozwojem warszawskiego środowiska medyków.

OPIS FIZYCZNY I CECHY SZCZEGÓLNE ODNALEZIONYCH STARODRUKÓW

Pierwszy odnaleziony starodruk to *Pharmacopoeia Argentoratensis inclyti Magistratus iussu revisa et ad usum hodiernum accommodata a Collegio Medico* (Argentorati 1757) – tekst wydany jako oficjalnie obowiązujący, wydrukowany przez Johannesa Henricusa Heitza w Argentoratum (Strasburg), dostosowany do użytku codziennego. Na stronie tytułowej widnieje prostokątna pieczątka Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej UW z wpisaną sygnaturą „No 30. sz. I, p. 2". Obok postawiono owalną granatową pieczęć Teofila Tugendholda, a na stronach

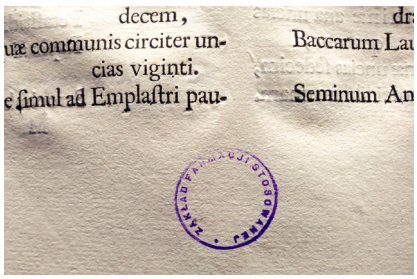

Il. 2. Okrągła pieczątka Zakładu Farmacji Stosowanej – stawiana na stronach 50 i 150.

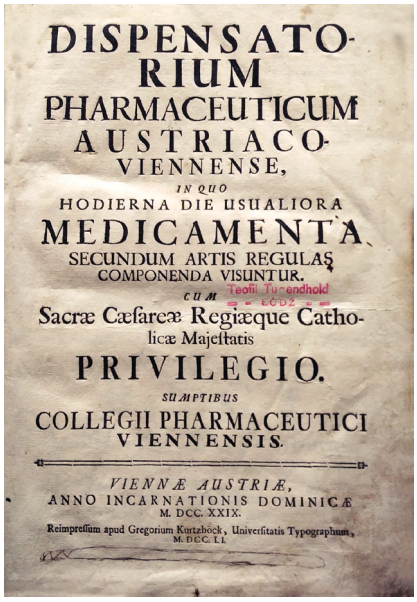

DISPENSATO-
RIUM
PHARMACEUTICUM
AUSTRIACO-
VIENNENSE,
IN QUO
HODIERNA DIE USUALIORA
MEDICAMENTA
SECUNDUM ARTIS REGULAS
COMPONENDA VISUNTUR.
CUM
Sacræ Cæsareæ Regiæque Catho-
licæ Majestatis
PRIVILEGIO.
SUMPTIBUS
COLLEGII PHARMACEUTICI
VIENNENSIS.

VIENNÆ AUSTRIÆ,
ANNO INCARNATIONIS DOMINICÆ
M. DCC. XXIX.
Reimpressum apud Gregorium Kurtzböck, Universitatis Typographum,
M.DCC.LI.

Il. 3. Karta tytułowa *Dispensatorium* z czerwoną pieczątką Teofila Tugendholda

50 i 150 – okrągłą granatową pieczątkę Zakładu Farmacji Stosowanej. Wewnątrz książki nad grafiką i tekstem wstępu znajduje się czerwona prostokątna pieczątka Tugendholda. Na grzbiecie sztywnej oprawy umieszczono naklejkę z numerem 30 – wykonaną prawdopodobnie przez pracowników Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej, ponieważ numer na grzbiecie jest zbieżny z uzupełnionym numerem na pieczątce biblioteki **[13]**.

Przed stroną tytułową pojawia się grafika z motywami medycznymi. Widać tu dwie kobiety oraz postać chłopca ze skrzydłami, trzymającego herb miasta i wstęgę z napisem „PHARMACOPOEIA ARGENTORATENSIS". Kobieta po lewej stronie trzyma księgę, a kobieta po prawej – narzędzia i naczynia farmaceutyczne, umieszczone także u jej stóp. Postacie kobiece stoją na podeście, ozdobionym w środkowej części wgłębienia herbem, a po bokach – zdobieniami. W tle widać panoramę miasta. Zdobienie na podeście po lewej stronie zawiera wizerunek koguta, który może symbolizować ofiarę dla Asklepiosa, i napis „PRUDENTIA ET VIGILANTIA" (wiedza i czujność) **[14, ss. 135–137]**.

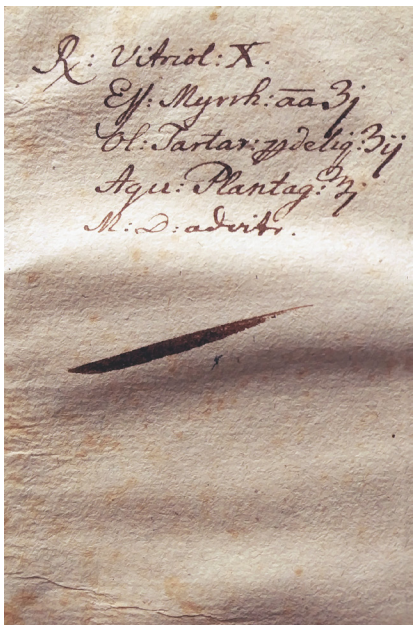

Il. 4. Notatka znaleziona w *Dispensatorium*

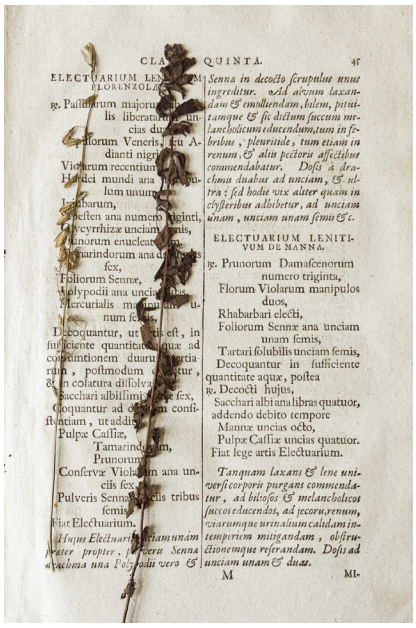

Il. 5. Zasuszona roślina znaleziona w *Farmakopei* z 1725 r.

Po stronie prawej znajdują się widok na naturę oraz napis „INDUSTRIA ET LABORE" (pracowitość i trud). Napisy zapewne odnoszą się do atrybutów kobiet. Grafiki można znaleźć też na kartach z tekstem. Brzegi kart starodruku barwione są na czerwono **[13]**.

Drugi ze starodruków to *Pharmacopoeia Argentoratensis incl. Senatus iussu publico a Collegio Medico adornata* (Argentorati 1725), księga wydana w Argentoratum (Strasburg) jako dokument obowiązujący. Na wyklejce znajdują się wpis jednego z właścicieli: „ex Bibliotheca J.C. Ramspeck dr et prof. 1763" oraz prostokątna granatowa pieczątka Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej UW z oznaczeniem „No 26, sz. I, p. 2". Taka

sama pieczątka widnieje na stronie tytułowej, wraz z owalną granatową pieczęcią Teofila Tugendholda umieszczoną poniżej, u dołu karty. Na pierwszej stronie działu *Classis Prima* została odbita czerwona prostokątna pieczątka Tugendholda, a na stronach 50 i 150 – okrągła pieczęć Zakładu Farmacji Stosowanej. Na grzbiecie sztywnej oprawy widać naklejkę z numerem 26, zbieżnym z pieczątką na stronie tytułowej. Naklejka także mogła powstać w Bibliotece Zakładu Farmacji Stosowanej **[15]**.

W starodruku znajduje się wiele zasuszonych roślin. Być może zostały tam umieszczone przez Tugendholda, a być może – przez innych posiadaczy książki. Ponadto między kartami starodruku odnaleziono notatkę z ręcznie wypisanym składem leku. Może ona pochodzić z czasów, zanim starodruk trafił w ręce Tugendholda. Jeden z właścicieli sporządził na kartach wiele notatek. Na kartach z tekstem widnieją liczne grafiki **[15]**.

Trzeci starodruk to *Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense in quo hodierna die usualiora medicamenta secundum artis regulas componenda visuntur* [Viennae 1751 (1729)]. Jest to wykonany w 1751 r. przedruk dyspensatorium wydanego pierwotnie w 1729 r. w Wiedniu. Na stronie tytułowej znajduje się czerwona prostokątna pieczątka Tugendholda, widoczna również na kolejnej stronie i na pierwszej stronie działu *Classis Prima*, nad grafiką. Na przedzie wyklejki, na dole, odbito pieczątkę Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej UW z oznaczeniem „No 10, sz. I, p. 1", u góry widać nieczytelne wpisy ołówkiem i napis piórem „Anno Domini 87–88". Na stronach 50 i 150 na dole znajduje się okrągła pieczątka Zakładu Farmacji Stosowanej, a na grzbiecie sztywnej oprawy – naklejka z numerem 10, prawdopodobnie wykonana w Bibliotece Zakładu Farmacji Stosowanej, gdyż numer na grzbiecie zgadza się z numerem na pieczęci. Między kartami starodruku zachowała się odręczna notatka ze składem recepturowym leku **[16]**.

Dyspensatorium jest bogato zdobione. Przed stroną tytułową została umieszczona składana rycina. Widać na niej trzy kobiety, mężczyznę i postaci dziecięce. Postać męska to Asklepios z laską, którą oplata wąż. U dołu widać rośliny i naczynia farmaceutyczne oraz wizerunki zwierząt **[16]**. Ponadto na kartach z tekstem umieszczone są liczne grafiki.

Odzyskane starodruki zawierają przepisy na leki wykonywane w XVIII w., być może także wcześniej. Są tam wymienione receptury proszków, maści, mikstur i innych preparatów na różne dolegliwości, opartych głównie na składzie roślinnym. Treść wszystkich starodruków jest w języku łacińskim. To dokumenty obowiązujące w XVIII w., zawierające fachowe wstępy.

Cechą wspólną, poza pieczątkami Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej na stronach tytułowych, jest okrągła pieczątka zakładu, stawiana zawsze na tych samych stronach wewnątrz książki. Prawdopodobnie tak był oznaczony cały księgozbiór biblioteki. Widoczne są też dwie różne pieczątki Teofila Tugendholda – być może stawiane w zależności od daty nabycia przez niego starodruków **[13, 15, 16]**. Żadna z pieczęci nie była dotąd znana. Ponadto godne uwagi są naklejki na grzbietach starodruków, mogące wskazywać sposób oznaczania księgozbioru Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej.

Spis wszystkich dzieł, które należały do biblioteki Tugendholda, nie jest znany. Książek z ekslibrisem farmaceuty bezskutecznie poszukiwała Iwona Arabas w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Badaczka przeprowadziła również kwerendy w archiwach **[2]**. Możemy jedynie próbować odtworzyć dane księgozbioru na podstawie informacji bibliograficznych zawartych w artykułach Tugendholda, zakładając, że posiadał on wszystkie książki, na które się powoływał. Dane nadal jednak byłyby niepełne, ponieważ nie obejmowałyby konkretnych wydań, a tylko orientacyjne tytuły. Dzięki odnalezionym starodrukom wiemy, jakie publikacje Tugendhold posiadał na pewno. Jako autor artykułów z zakresu historii farmakopei miał w swojej kolekcji trzy ważne woluminy **[8]**.

ZNACZENIE STARODRUKÓW W HISTORII KSIĄŻKI I HISTORII MEDYCYNY

Wydawać by się mogło, że dzięki postawie darczyńców, którzy z własnej inicjatywy przysłali książki, odzyskanie starodruków z kolekcji Tugendholda było bardzo łatwe. W rzeczywistości wymagało jednak przeprowadzenia długotrwałego procesu restytucyjnego, który zajął niemal dwa lata **[12]**. Niezwykle ważna jest tutaj rola instytucji państwowych, ponieważ to one czuwają nad prawidłowym przebiegiem formalności w procesie restytucji zabytków. Samo odnalezienie się starodruków powinno być dla środowiska bibliologów i bibliotekarzy sygnałem, że książki uznane za zrabowane, a nawet zniszczone, często odnajdują się w prywatnych kolekcjach. Istnieje szansa, że pozostała część kolekcji Tugendholda także jest w czyimś posiadaniu. Może to dotyczyć również innych woluminów zaginionych w czasie wojny. W przypadku starodruków każdy odnaleziony egzemplarz, nawet popularnego wydania, jest bardzo cenny. Świadczy o historii dzieła, wydawcy, mówi coś o właścicielach. W woluminach Tugendholda zostały zachowane zasuszone rośliny i fachowe notatki, na których podstawie możemy śledzić losy książek. Mogą tu pomóc dodatkowe badania, np. z zakresu botaniki czy mikrobiologii. Zapewne więcej informacji uda się uzyskać w procesie konserwacji, który nie tylko zabezpieczy księgi przed niszczeniem, ale także wskaże, w jakich warunkach były one przechowywane, na jakie czynniki były narażone i w jaki sposób o nie dbano. Godne uwagi są również notatki w starodrukach i wpisy poprzednich właścicieli, mogące pomóc w ustalaniu proweniencji.

Zarówno dla historyków książki, jak i dla historyków medycyny pieczęcie własnościowe Tugendholda i Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej UW są dowodem na przynależność odzyskanych woluminów do kolekcji łódzkiego farmaceuty i na to, że zasilały one księgozbiór przedwojennej Biblioteki Zakładu Farmacji Stosowanej UW. Ponadto dla badaczy dziejów farmacji w Polsce starodruki stanowią nieocenione źródło do rozważań nad kształtującym się akademickim środowiskiem farmaceutycznym i jego zainteresowaniami. Są dopełnieniem obrazu środowiska intelektualnego farmaceutów w Polsce na początku XX w.

PODSUMOWANIE

Teofil Tugendhold miał do gromadzonego księgozbioru stosunek naukowy i sentymentalny, a publikacje, które kupował, nie były dobierane przypadkowo. Odzyskanie opisanych w artykule starodruków, zagrabionych w czasie wojny, pozwala poznać losy części niezwykłego księgozbioru. Może to stać się przyczynkiem do odnalezienia i odzyskania utraconego mienia – kolekcji książek ofiarowanej przez Tugendholda do Zakładu Farmacji Stosowanej UW – jak również zrozumienia kształtującej się wówczas elity intelektualnej, którą tworzyli farmaceuci **[3, ss. 22-26]**. Część odzyskanej kolekcji jest doskonałym materiałem do prowadzenia badań interdyscyplinarnych w zakresie bibliologii, historii farmacji, a także botaniki. Okoliczności odzyskania starodruków pokazują, że zagrabione mienie znajduje się często w posiadaniu osób prywatnych, które mogą nie zdawać sobie sprawy z wartości posiadanych przez siebie rzeczy, a sam proces odzyskiwania zabytków jest uzależniony od dobrej woli obecnych właścicieli.

REFERENCE LIST

1. Stawiszyńska A. Teofil Abraham Tugendhold. Kronika miasta Łodzi. 2019; 3(86):156-66. Polski.
2. Arabas I. Teofil Tugendhold jako historyk farmacji. Archiwum Historii i Filozofii Medycyny. 1985;48(4):489-510. Polski.
3. Rembieliński R, Kuźnicka B. Historia Farmacji. Warszawa: PZWL; 1987. Polski.
4. Bieńkowska B. Informator o stratach bibliotek 1939-1945. Poznań: PWN; 2000. Polski.
5. Ślusarczyk W. O historii leków naturalnych na łamach "Kroniki Farmaceutycznej" w okresie dwudziestolecia międzywojennego (1919-1939). Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. 2018;63(1):39-63. Polski.
6. Tugendhold T. O pharmaca w "Iliadzie i Odysei" Homera. Kronika Farmaceutyczna. 1928;27(8):140-141. Polski.
7. Tugendhold T. Trucizny i ich historia. Kronika Farmaceutyczna. 1927;26(4):62-65.
8. Tugendhold T. O Farmakopeji, Farmacja. 1912;8(19):289-94. Polski.
9. Tugendhold T. O potrzebie międzynarodowego spisu literatury farmaceutycznej. Wiadomości Farmaceutyczne. 1913;40(28):421-2. Polski.
10. Nikander, Żylbert-Pruchnicka E. Środki przeciw jadom. Odtrutki. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe; 2022. Polski.
11. Kokoszko M, Jagusiak K. Galen o winie, czyli o śladach pewnej preferencji. Piotrkowskie Zeszyty Historyczne.2019;20(2):9-29. Polski.
12. https://www.wum.edu.pl/Trzy-starodruki-z--XVIII-w-wzbogacily-zbiory-Muzeum-Historii--Medycyny-WUM [dostęp 13.04.2025]. Polski.
13. Pharmacopoeia Argentoratensis inclyti Magistratus iussu revisa et ad usum hodiernum accommodata a Collegio Medico, Argentorati: 1757. Łaciński. MHMWUM/D/27.
14. Parandowski J. Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian. Londyn: Wydawnictwo Puls. 1992. Polski.
15. Pharmacopoeia Argentoratensis incl. Senatus iussu publico a Collegio Medico adornata, Argentorati: 1725. Łaciński. MHMWUM/D/28.
16. Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense in quo hodierna die usualiora Medicamenta secundum artis regulas componenda visuntur, Viennae: 1751. Łaciński. MHMWUM/D/29.

Anna Szymańska-Budzińska

Museum of the History of Medicine, Medical University of Warsaw, Poland

Correspondence: **anna.szymanska-budzinska@wum.edu.pl**

ORCID: https://orcid.org/0009-0000-9983-6577

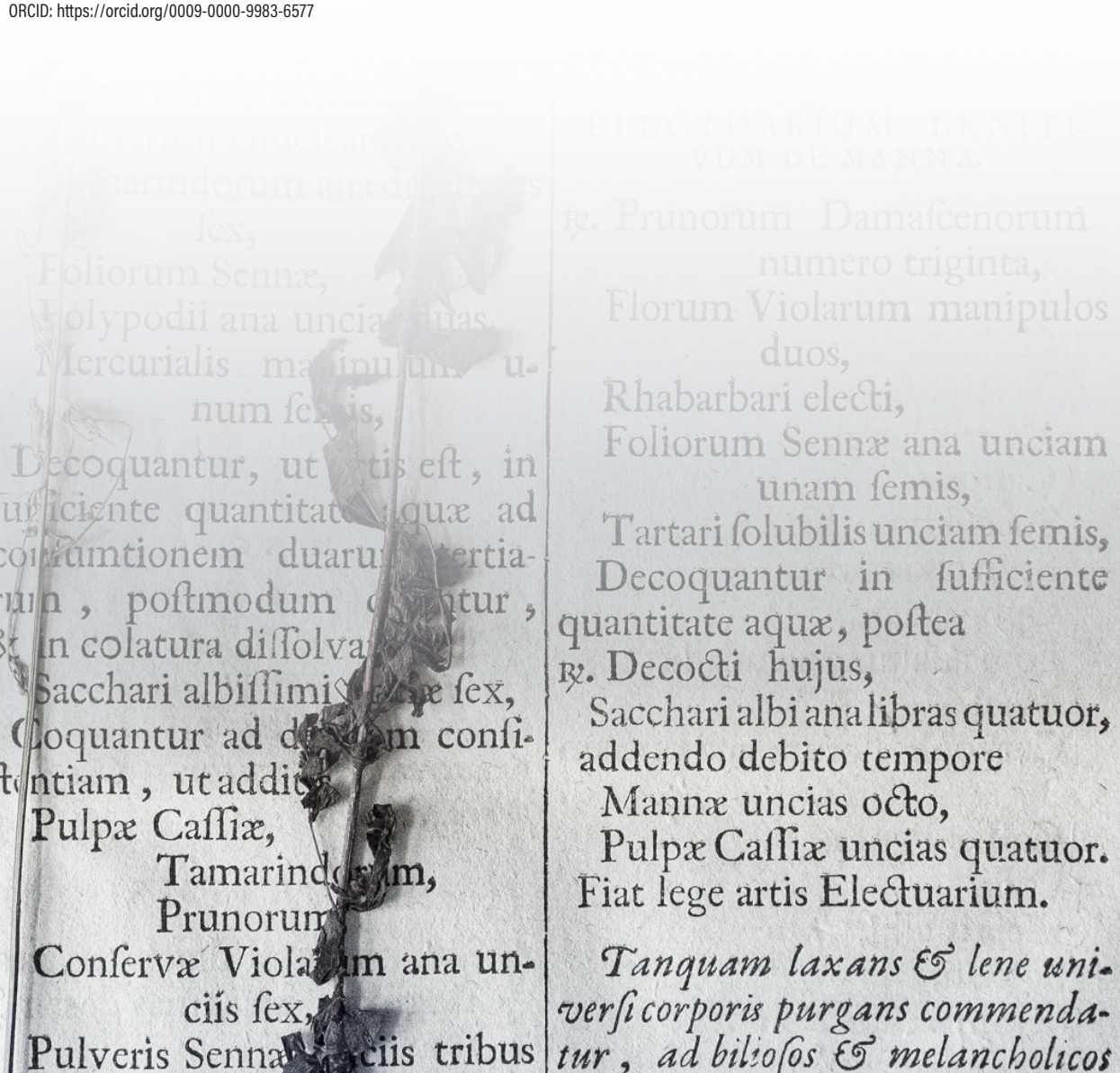

Decoquantur, ut [illegible] est, in [illegible]ficiente quantitate [illegible] quæ ad [illegible]umtionem duaru[illegible] tertiarum, postmodum [illegible]tur, & in colatura dissolva[illegible]

Sacchari albissimi [illegible]æ sex,

Coquantur ad d[illegible]m consistentiam, ut addit[illegible]

Pulpæ Cassiæ,

Tamarind[illegible]m,

Prunorum [illegible]

Conservæ Viola[illegible]m ana unciis sex,

Pulveris Senna[illegible]ciis tribus

ELECTUARIUM LENITIVUM DE MANNA.

℞. Prunorum Damascenorum numero triginta,

Florum Violarum manipulos duos,

Rhabarbari electi,

Foliorum Sennæ ana unciam unam semis,

Tartari solubilis unciam semis,

Decoquantur in sufficiente quantitate aquæ, postea

℞. Decocti hujus,

Sacchari albi ana libras quatuor, addendo debito tempore

Mannæ uncias octo,

Pulpæ Cassiæ uncias quatuor.

Fiat lege artis Electuarium.

Tanquam laxans & lene universi corporis purgans commendatur, ad biliosos & melancholicos